

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЯРАЯ ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 159.98-051.001/002:376

**ОСОБИСТІСНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі психології Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Пономарьова Олена Юрївна,
Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта),
проректор з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шульженко Діна Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, Інститут корекційної
педагогіки та психології,
професор кафедри психокорекційної педагогіки.

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Вінник Наталія Дмитрівна,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
завідувач відділу моніторингу обдарованості дітей та молоді.

Захист відбудеться «17» вересня 2014 року о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «15» серпня 2014 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку нашої країни характеризується низкою соціальних змін та перетворень. Одними з них є процеси гуманізації та демократизації суспільства, що потребують пошуку шляхів інтеграції людей з особливими потребами в повноцінне соціальне життя. Аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства дозволяє стверджувати, що лише повноцінна соціальна, психологічна та професійна реабілітація дітей та молоді з особливими потребами створять основу для рівних можливостей та успішної адаптації у сучасному суспільстві.

Одним із перспективних напрямків вирішення цього питання є впровадження інклюзивної форми освіти. Водночас, концепція інклюзивної освіти є складним, багатоаспектним питанням та містить низку проблем, без попереднього розв'язання яких ця ідея приречена на невдачу. Так, потрапивши до навчального закладу, діти та молодь з особливими потребами залишаються самотніми з комплексом проблем. Це спричинене як неготовністю дітей та молоді з особливими потребами до навчання в умовах інклюзивного освітнього закладу, так і неготовністю інших учасників інклюзивного навчання (здорових дітей, батьків, фахівців) до взаємодії з ними. Тому практичне здійснення ідеї навчання дітей та молоді з особливими потребами в інклюзивному середовищі вимагає цілеспрямованої підготовки у вищих навчальних закладах фахівців різного профілю, зокрема психологів. Першочерговим завданням психолога виступає формування позитивних міжособистісних відносин учнів з особливими потребами та їх ровесників у процесі внутрішкільної інтеграції та консультування батьків, вчителів щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, соціальної адаптації дітей з особливими потребами. Проте, як показує практика, теоретичної та практичної готовності психологів не достатньо для здійснення психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами. Актуальною проблемою, яка потребує розв'язання, є формування особистісної готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Слід зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже були предметом уваги дослідників. Різні аспекти професійної діяльності фахівців з людьми з особливими потребами відображені у багатьох дослідженнях. Дослідниками розглянуто проблеми спрямованості психологів на корекційну підтримку дітей з психофізичними вадами, гуманного ставлення до них (Г. Афузова, Г. Сизко, Є. Синьова, Л. Фомічова, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.); оптимізації соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю, соціалізації осіб з інвалідністю (О. Асмолів, А. Воробець, О. Дікова-Фаворська, О. Усанова та ін.); специфіку діяльності з родинами, що виховують дітей із психофізичними порушеннями (Н. Грабовенко, І. Мамайчук, І. Іванова та ін.).

Проблематика професійного становлення особистості практичного психолога широко представлена у дослідженнях Г. Абрамової, Г. Балла, Л. Долинської, С. Максименка, Н. Пов'якель, В. Семиченко, Г. Хомич та інших, зокрема, вимоги до особистості психолога, аналіз його професійно важливих якостей. Особистісна готовність майбутніх психологів розглядається дослідниками як складова частина професійного відбору на психолого-педагогічні спеціальності (О. Бондаренко,

О. Бодальов, В. Панок, Н. Пов'якель, Л. Собчик, Н. Чепелева та ін.). Зокрема, відбір до вищого навчального закладу має відфільтрувати тих, хто явно не придатний до майбутньої професії (В. Панок), визначити психологічний ресурс особистості та внутрішньоособистісні труднощі, що сприяють або перешкоджають подальшій успішній професійній підготовці та діяльності (О. Бодальов).

Дослідники, що вивчають проблему професійного становлення майбутнього психолога, підкреслюють провідну роль особистісної готовності у цьому процесі (О. Бондаренко, Ф. Василюк, В. Колпачинков, Р. Кочюнас та ін.). Водночас, проблема формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної форми освіти, попри всю її актуальність, залишається не достатньо вивченою.

Актуальність проблеми, її теоретична, практична значущість та недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) – «Теоретико-методологічні засади психокорекції особистості» (0110U006396) та наукової теми Регіонального центру вищої освіти інвалідів РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) – «Професійна підготовка фахівців до роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору» (0112U004006). Тема дисертації затверджена вченою радою РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (протокол № 5 від 24.11.2010 р.) та рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 9 від 21.12.2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити специфіку розвитку особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної форми освіти, визначити психолого-педагогічні умови та засоби її підвищення.

Для досягнення поставленої мети нами визначено такі **завдання** дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.

2. Визначити систему критеріїв та показників діагностування рівнів особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

3. Виявити психологічні особливості та динаміку розвитку особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати розвивальну програму з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що особистісна готовність майбутнього психолога до професійної діяльності в умовах інклюзивної

освіти має свою специфіку, яка визначається підвищеною значущістю таких професійних якостей як емпатія, толерантність, емоційна стійкість, комунікативна компетентність, психологічна проникливість, а її актуалізація можлива в умовах цілеспрямованого впровадження психологічного супроводу процесу підготовки психологів, спрямованого на формування спеціальних знань та розвиток провідних професійно важливих якостей.

Об'єкт дослідження: особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності.

Предмет дослідження: формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів та методик, серед яких: *теоретичні методи:* аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення даних з проблеми дослідження; *емпіричні методи:* спостереження, бесіди, анкетування (авторські анкети «Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти», «Ставлення батьків дітей-інвалідів до інклюзивної форми освіти», «Готовність вчителів до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі», тестування («Психодіагностичний модальнісний тест-опитувальник емпатії» (авт. О. Саннікова), методика «Індекс толерантності» (авт. Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова), «Емоційний інтелект (авт. Н. Холл, адапт. Є. Ільїним, доповн. М. Фетискіним)», «Тест-опитувальник психологічної проникливості» (авт. О. Саннікова, О. Кисельова), «Тест-опитувальник товариськості» (авт. О. Саннікова), «Комунікативна толерантність» (авт. В. Бойко), аналіз змісту навчальної документації; констатувальний та формувальний експерименти. Обробка статистичних даних проводилася за допомогою пакета програм «STATISTIKA Stat Soft 6.0» та «Microsoft Excel 2007».

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось впродовж 2010-2013 років на базі Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Державного закладу «Південноукраїнський університет ім. К.Д. Ушинського». До дослідження було залучено 196 студентів 3-5 курсів спеціальності «Практична психологія», «Психологія».

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* визначено сутність та специфіку поняття «особистісна готовність психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти», конкретизовано особливості розвитку цього феномена, складові його структури (когнітивну, мотиваційно-почуттєву, поведінкову); критерії (знання щодо індивідуальних особливостей учасників інклюзивного навчання, специфіки психологічного супроводу в його умовах; позитивне емоційно-ціннісне ставлення до діяльності в умовах інклюзивної освіти; доброзичливе, терпиме ставлення до дітей та молоді з особливими потребами, адекватне сприймання їх відмінностей; поведінковий потенціал, потенційна спроможність здійснювати поведінкові акти в умовах інклюзивної освіти; соціальна компетентність; толерантні установки в

спілкуванні й поведінці), рівні (високий, середній, низький) та показники сформованості особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, обґрунтовано комплексну програму формування досліджуваного феномена;

- *уточнено та поглиблено* сутність поняття «особистісна готовність», уявлення про особистість майбутніх психологів як суб'єктів професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти та змістові характеристики компонентної структури досліджуваного феномена;

- *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про специфіку формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти; проблема становлення готовності як специфічної інтегральної властивості особистості до професійної діяльності в цілому і до діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що авторський пакет діагностичних методик щодо вивчення особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, визначені психолого-педагогічні умови формування особистісної готовності майбутніх психологів та авторська програма з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у підготовці психологів до професійної діяльності. Результати дисертаційного дослідження послугують у підготовці фахівців психолого-педагогічного профілю, зокрема у викладанні навчальних дисциплін «Психологічна служба в системі освіти», «Психодіагностика», «Основи психологічного консультування», «Основи професіоналізму психолога-практика», «Організація та проведення соціально-психологічного тренінгу».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні підходи до дослідження та його експериментальні результати обговорювалися та отримали схвалення на 23 Міжнародних і 2 всеукраїнських науково-практичних конференціях, щорічних звітних науково-практичних конференціях та засіданнях кафедри психології Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес підготовки майбутніх психологів в Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (довідка № 120 від 10.12.2013), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (довідка № 2656 від 16.12.2013), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 268 від 07.11.2013).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в 21 науковій праці, із них 13 – в наукових фахових виданнях України, 1 – зарубіжне видання, 7 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (404 найменування, з них іноземними мовами – 14) і 9 додатків на 74 сторінках. Основний зміст дисертації складає 195 сторінок, включаючи 14 таблиць і 6 рисунків на 7 сторінках. Загальний обсяг дисертації викладено на 309 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі *«Теоретичні підходи до вивчення проблеми особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти»* здійснено теоретичний аналіз й узагальнення наукових вітчизняних і зарубіжних праць з проблем підготовки та особистісної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності; визначено сутність поняття «Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти» та структуру зазначеного феномена. Розкрито специфіку інклюзивної освіти та психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами.

Підготовка майбутніх фахівців виступає процесом формування професійної компетенції, яка разом із предметними знаннями має включати в себе професійну (готовність до конкретної професійної діяльності (Г. Балл, А. Деркач, М. Дьяченко, Л. Кондрашова, В. Мишкіна, В. Шадріков), психологічну (стійкість діяльності особистості в полімотивованому просторі (К. Платонов, В. Сосновський, Р. Санжаєва, Л. Захарова, Н. Пов'якель, Я. Коломінський, М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Панок, В. Рибалка, Н. Чепелева) та особистісну (форма установки, що передує будь-яким психічним явищам та проявам (О. Бондаренко, Ф. Василюк, В. Колпачников, К. Роджерс, Р. Кочюнас) готовність.

Проблема готовності до діяльності розглядається у філософії, педагогіці, психології, культурології, медицині та інших науках. Згідно історичного розподілу, запропонованого І.В. Гавриш, готовність у різні часи розумілася як настанова (К. Марбе, О. Кюльпе, Д. Узнадзе); як феномен стійкості людини до зовнішніх і внутрішніх впливів (У. Томас, Ф. Знанецькі, Г. Олпорт, Д. Кац, М. Сміт та ін.); як якісний показник саморегуляції на різних рівнях проходження процесів: фізіологічному, психологічному, соціальному (А. Ганюшкін, М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Левітов та ін.).

Прибічники функціонального та особистісного підходів, виділені М. Дьяченко, Л. Кандибовичем, розглядали готовність як психофізіологічний стан, що забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду (А. Андреева, Г. Гагаєва, Т. Желязкова, І. Зязюн, М. Левітов, А. Леонова Л. Нерсисян, В. Пушкін, В. Семіченко, Ф. Рекешева та ін.) та як особистісне утворення, інтегративну стійку характеристику, що сприяє успішній діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Кондрашова, І. Кон, В. Крутецький, О. Леонтьєв, С. Марков, А. Пуні, В. Рибалка, П. Рудик С. Шандрук та ін.).

Аналіз досліджень дозволяє констатувати, що готовність до діяльності має чітку структуру та визначається як стійка характеристика, інтегральне особистісне утворення, система якостей особистості, функціональний стан, що визначає успішність виконання професійних дій.

У залежності від визначення терміну «Особистісна готовність до професійної діяльності» різні автори по-різному визначають її структуру. М. Дьяченко та Л. Кандибович виділяли у складі готовності мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти. А. Деркач, Л. Орбан-Лембрик

визначили п'ять структурних компонентів готовності: мотиваційний, когнітивний, гностичний, емоційно-вольовий, оцінний. Е. Саф'янц та О.Чернікова – мотиваційний, когнітивний та особистісний. О. Бондаренко, Ф. Василюк, В. Колпачников, К. Роджерс, Р. Кочюнас в структурі готовності майбутнього фахівця основним вважають особистісний компонент, який включає такі якості, як автентичність, прийняття й емпатію.

При визначенні змісту та структури поняття „Особистісна готовність психолога до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти” ми виходили з завдань навчання і виховання дітей з особливими потребами та специфіки інклюзивної освіти.

Різні аспекти проблеми навчання і виховання осіб з особливими потребами було розкрито в працях В. Бондаря, Н. Грицюк, І. Зверевої, А. Капської, А. Колупаєвої, В. Лубовського, Ю. Найди, Л. Савчука, В. Снігульської, Н. Софій, Л. Фомічової, С. Хлебик, Д. Шульженко та інших. Проблеми отримання освіти молоддю з обмеженими можливостями здоров'я досліджували О. Ярська-Смірнова, І. Лошакова, Т. Добровольська, Д. Зайцев, О. Дікова-Фаворська. Різні аспекти психолого-педагогічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами вивчали І. Воронцов, Л. Гречко, М. Деркач, Е. Казин, К. Моїсеєнко, І. Свиридова, Т. Семенкова, А. Федоров, Л. Шипіцина та інші. Дослідники вказували на відмінність між психологічною допомогою людям з особливими потребами та здоровим особам як за цільовою спрямованістю, так і за організацією та динамікою процесу. І. Бех, В. Бондарь, Т.Власова, В.Засенко, В. Синьов у своїх дослідженнях наголошували на відокремленні основних груп дітей, які потребують створення особливих умов в процесі їхньої реабілітації і соціальної адаптації. Т.Білоус, І.Дмитрієва, В.Золотоверх, І.Ковшова, В.Липа, Л.Одинченко та інші розглядали проблеми змісту та особливостей навчання, підготовки до життя дітей з обмеженими можливостями.

Аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що специфіка інклюзивної освіти передбачає пристосування шкіл та їх загальної освітньої філософії до потреб учнів з особливими потребами, створення необхідних умов для забезпечення рівного доступу до освітніх послуг (А. Колупаєва, В. Лубовський, Л. Савчук, Л. Фомічова, Д. Шульженко та інші). Такими умовами є урахування індивідуальних особливостей і можливостей дітей та молоді, їх потреби у компенсації сенсорних вад, що перешкоджають сприйманню навчального матеріалу, соціально-психологічних чинників, які утруднюють інтеграцію в соціумі, створення безбар'єрного архітектурного середовища, сприяння встановленню доброзичливих відносин між всіма учасниками процесу навчання тощо (В. Ляхова, К. Пінюгіна, Н. Рачова, М. Чайковський та інші).

Проведений теоретичний аналіз вказаних досліджень дозволив визначити робоче поняття *«Особистісної готовності психолога до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти»* як складного структурного утворення особистості, що ґрунтується на стійкій внутрішній мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, характеризується наявністю сукупності професійно важливих якостей майбутніх психологів (здатність до емпатійних проявів, толерантність, емоційна стійкість, психологічна проникливість, комунікативна компетентність) та забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію.

Виходячи з даного визначення, змістовну структуру особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти мають утворювати наступні компоненти: *когнітивний* (знання про сутність психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами, їх психологічні особливості); *мотиваційно-почуттєвий* (усвідомлене ставлення до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, здатність до емпатійних проявів, толерантності, емоційної стійкості, психологічної проникливості), *поведінковий* (соціальна компетентність, здатність до регуляції поведінки, встановлення та підтримки контактів, легкості, ініціативності в спілкуванні), що дозволяють психологу враховувати індивідуальні особливості дитини та проявляти адекватне ставлення до неї.

Визначені підходи і положення і було покладено нами в основу емпіричного дослідження особистісної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

У **другому розділі** «*Експериментальне дослідження особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти*» сформульовано основні завдання констатувального етапу дослідження, розкрито методичні засади вивчення особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти; визначено критерії, показники та рівні сформованості компонентів особистісної готовності майбутніх психологів до окресленого виду діяльності; здійснено кількісний та якісний аналіз результатів констатувального експерименту.

На основі теоретичного аналізу було визначено критерії та показники оцінки сформованості компонентів особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Критерії *когнітивного* компонента – знання про професійно-значущі якості психолога, необхідні для роботи з різними категоріями дітей; знання щодо індивідуальних особливостей дітей та молоді з особливими потребами; знання про суть психологічного супроводу в умовах інклюзивної освіти; пізнання напрямку роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами. Показники – наявність професійно-значущих знань і умінь щодо психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами, усвідомлення студентами особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Критерії *мотиваційно-почуттєвого* компонента – позитивне емоційно-ціннісне ставлення до діяльності в умовах інклюзивної освіти; доброзичливе, терпиме ставлення до дітей та молоді з особливими потребами, адекватне сприймання їх відмінностей; здатність передбачати афективні реакції людини в конкретних ситуаціях, проникати у внутрішній світ інших за допомогою уяви та інтуїції. Показники – наявність таких професійно-значущих якостей, як емпатійність, емоційна стійкість, емоційний інтелект, толерантність, психологічна проникливість.

Критерії *поведінкового* компонента – поведінковий потенціал, потенційна спроможність здійснювати поведінкові акти в умовах інклюзивної освіти; соціальна компетентність, ініціатива та стійкість у соціальних контактах; толерантні установки в спілкуванні й поведінці; широта поглядів та легкість спілкування. Показниками є наявність комунікативної компетентності (легкість,

щирість та ініціативність в спілкуванні, здатність встановлювати та підтримувати контакти, широта спілкування тощо) та комунікативної толерантності.

Враховуючи змістовну характеристику критеріїв та показників сформованості особистісної готовності визначено рівні сформованості компонентів особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти (високий, середній та низький) та підібрано комплекс діагностичних методик, що дозволили визначити рівні сформованості складників компонентів особистісної готовності (таблиця 1).

Таблиця 1

**Рівні сформованості складників компонентів особистісної
готовності майбутніх психологів (n=196)**

Компоненти	Показники сформованості	Рівні сформованості (у %)					
		Високий		Середній		Низький	
		%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть
Когнітивний	Усвідомлення особистісної готовності	11,6	23	39,5	78	48,9	95
Мотиваційно-почуттєвий	Емпатійність	3,9	8	52,8	103	43,3	85
	Емоційна стійкість	19,9	39	35,2	69	44,9	88
	Емоційний інтелект	6,7	13	56,1	110	37,2	73
	Толерантність	18,2	36	58,9	116	22,9	44
	Психологічна проникливість	1,8	4	50,7	99	47,5	93
Поведінковий	Комунікативна компетентність	12,6	25	57,6	112	29,8	59
	Комунікативна толерантність	9,5	19	55,7	109	34,8	68

Когнітивний компонент. Особливості усвідомлення майбутніми психологами особистісної готовності досліджувались за допомогою авторської анкети «Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти», що містила питання, спрямовані на дослідження знань студентів щодо поняття «Дитина з особливими потребами», психологічних особливостей дітей та молоді з особливими потребами та їх урахування під час супроводу, організації роботи в умовах інклюзивної освіти тощо. Рівень об'єктивної готовності визначався на основі аналізу результатів навчальної діяльності студентів. Співставлення отриманих результатів показало, що переважна більшість студентів (48,9%) характеризуються низьким, 39,5% – середнім, 11,6% – високим рівнем усвідомлення особистісної готовності до окресленого виду діяльності.

Мотиваційно-почуттєвий компонент. Результати дослідження емпатійності як особистісної якості майбутніх психологів дають змогу побачити, що лише одиниці студентів (3,9%) здатні до емпатійних проявів, співчуття, готові зрозуміти, надати допомогу. Більшість респондентів (52,8%) мають недостатній рівень сформованості цього показника, а для 43,3% студентів емпатія є не особистісною характеристикою, а лише ситуативною. Емоційно стійкі, врівноважені лише 19,9% студентів, 35,2% не володіють в повному обсязі навичками керування емоціями, 44,9% взагалі не здатні продуктивно вирішувати професійні завдання з

максимальним збереженням емоційної рівноваги. Лише 6,7% респондентів здатні розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень, 56,1% недостатньо усвідомлюють як власні емоції, так і емоції оточуючих, 37,2% мають низький рівень усвідомлення та розуміння власних емоцій, їх впливу на професійну діяльність та особисте життя. Високий рівень толерантності виявлено у 18,2% студентів, ситуативні прояви цієї якості діагностовано у 58,9%, а 22,9% студентів характеризуються інтолерантним ставленням до інших. 1,8% респондентів здатні помічати, розуміти та прогнозувати наміри, дії, вчинки інших людей, розвиток подій, ситуацій, процесів і явищ у реальних умовах життєдіяльності, у 50,7% ці здібності розвинуті не в повному обсязі, епізодично, 47,5% не володіють навичками психологічної проникливості.

Поведінковий компонент. Визначено, що лише 12,6% характеризуються комунікативною компетентністю, у більшості респондентів (57,6%) недостатньо виражена потреба в спілкуванні, не в повному обсязі розвинуті експресивні реакції, здатність до встановлення та підтримки контактів проявляється епізодично, у 29,8% студентів ця якість не розвинена взагалі. Лише 9,5% спрямовані на взаємодію з іншими, виявляють толерантність у спілкуванні, адекватно сприймають відмінності інших, у більшості студентів (57,7%) толерантні установки в спілкуванні та поведінці розвинуті не в повному обсязі, залежать від настрою, ставлення до інших, 34,8% не здатні до розуміння, доброзичливості у відносинах з іншими.

Таким чином, більшість показників компонентів особистісної готовності представлені середнім та низьким рівнем сформованості. Для забезпечення сумісності та можливості проведення спільних розрахунків даних, їх співставлення та отримання висновку про загальний рівень сформованості особистісної готовності майбутніх психологів, введено коефіцієнт сформованості (Ксф), що допомогло виразити рівень сформованості компонентів в однаковій одиниці вимірювання та порівняти їх між собою.

До *високого рівня*, який характеризується тим, що студенти в повній мірі володіють професійними знаннями; мають розвинену готовність надавати допомогу всім учасникам процесу інклюзивного навчання; прагнуть до активної участі в реалізації психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами; відрізняються доброзичливим, терпимим ставленням до них, адекватно сприймають їхні відмінності, спрямовані на розуміння; здатні до емпатії, стійкі у прояві своїх настроїв та емоцій; мають розвинуті навички психологічної проникливості; спрямовані на взаємодію з усіма учасниками інклюзивного навчання, відкриті, здатні до встановлення та підтримки контактів; мають наявні толерантні установки в спілкуванні й поведінці, у них відсутні категоричність і консерватизм в оцінках інших, виражена готовність до руйнування суспільних стереотипів щодо осіб з особливими потребами, ми віднесли значення від 0,750 до 1,000.

Середній рівень характеризується поверховими професійними знаннями; не достатньою вираженістю у студентів готовності надавати допомогу учасникам інклюзивного навчання, мотивації, прагнення до активної участі в реалізації психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами; доброзичливого, терпимого ставлення до них, адекватного сприймання їхніх відмінностей, спрямованості на розуміння; епізодичною здатністю до емпатійних

проявів, стійкістю у прояві своїх настроїв та емоцій, навичок психологічної проникливості; не достатня спрямованість на взаємодію з учасниками інклюзивного навчання, відкритість та щирість у встановленні та підтримці контактів; толерантні установки в спілкуванні й поведінці проявляються ситуативно, має місце категоричність і консерватизм в оцінках інших, готовність до руйнування суспільних стереотипів щодо осіб з особливими потребами сформована не в повному обсязі (значення від 0,500 до 0,749).

До *низького рівня*, згідно якого у студентів відсутні професійні знання, не розвинена готовність надавати допомогу учасникам інклюзивного навчання, мотивація, прагнення до активної участі в реалізації психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами; має місце недоброзичливе, нетерпиме ставлення до них, неадекватне сприймання їхніх відмінностей, відсутня спрямованість на розуміння; не розвинута здатність до емпатійних проявів, нестійкість настроїв та емоцій; навички психологічної проникливості відсутні; ці студенти не спрямовані на взаємодію з учасниками інклюзивного навчання, зазнають труднощів у встановленні та підтримці контактів; наявні інтолерантні установки в спілкуванні й поведінці, має місце категоричність і консерватизм в оцінках інших, готовність до руйнування суспільних стереотипів щодо осіб з особливими потребами не сформована віднесено значення від 0,000 до 0,499.

За результатами кількісних обчислень отримано такі значення: Ксф. когнітивного компонента 0,548 (середній рівень), мотиваційно-почуттєвого – 0,494 (низький рівень), поведінкового – 0,492 (низький рівень), особистісної готовності в цілому – 0,511 (середній рівень) (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний коефіцієнт сформованості компонентів та особистісної готовності загалом майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти

(n=196)

Курс	Когнітивний компонент	Мотиваційно-почуттєвий компонент	Поведінковий компонент	Особистісна готовність
3	0,469	0,489	0,487	0,481
4	0,569	0,495	0,485	0,516
5	0,606	0,499	0,504	0,536

Дані, наведені в таблиці 2, засвідчують достатньо низькі показники сформованості як структурних компонентів, так і особистісної готовності в цілому та незначну їх динаміку в процесі професійної підготовки, що зумовило необхідність пошуку шляхів та розробки спеціальної програми з метою формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, яка буде представлена у наступному розділі.

У **третьому розділі** – «Формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти» представлено теоретичне обґрунтування формувального експерименту, його змістові та процесуальні аспекти, проаналізовано результати апробації авторської комплексної

програми з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

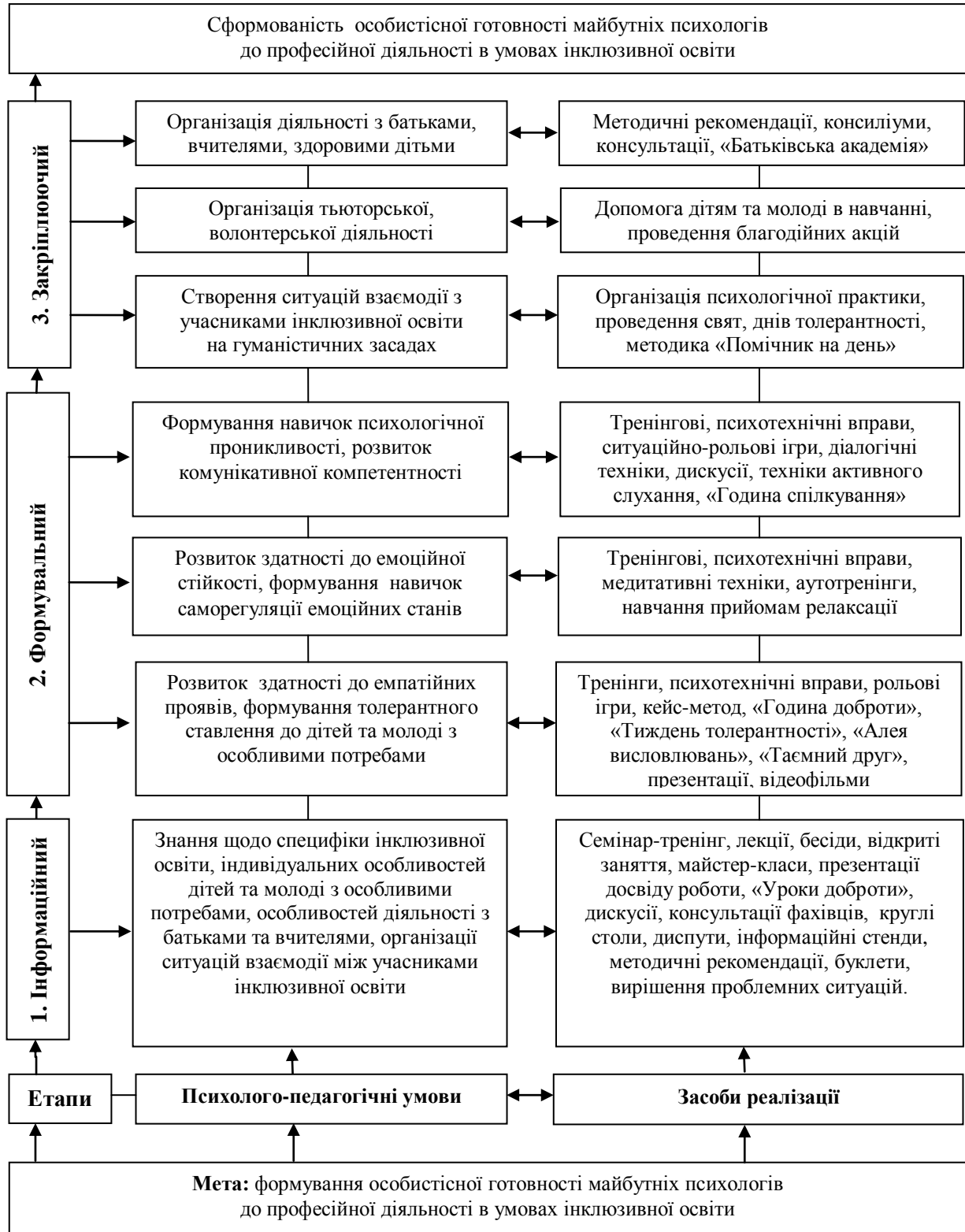
Концептуальними при розробці програми з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти були положення особистісно-орієнтованого підходу про необхідність забезпечення розвитку і саморозвитку особистості, індивідуалізації навчально-виховного процесу, використання різноманітних методик і технологій навчання (Г. Балл, І. Бех, І. Булах, Л. Долинська, Г. Костюк, О. Леонтєв, В. Рибалка, В. Сухомлинський, Л. Фомічова, Д. Шульженко, В. Ямницький, І. Якиманська та інші).

Теоретичним обґрунтуванням шляхів формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, стали положення О. Бондаренка, Ю. Долинської, Л. Петровської, Т. Федотюк, О. Штепи, Т. Яценко та інших про те, що однією із провідних умов розвитку професійно важливих якостей психологів та формування особистісної готовності до професійної діяльності є організація впливу, спрямованого на особистісну корекцію та розвиток активними методами навчання. Узагальнені результати теоретичного та емпіричного досліджень дали змогу побудувати модель формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти (рис. 1).

Формувальний етап дослідження тривав з вересня 2012 по лютий 2013 року на базі Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта). Експериментальна вибірка була сформована з числа студентів 3-го курсу (56 осіб – 28 КГ та 28 ЕГ), рівень фахової підготовки яких та наявність навчальної психологічної практики дозволяв реалізувати змістові аспекти програми.

Згідно авторської моделі формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти проходило в три етапи: інформаційний, формувальний та закріплюючий.

Мета інформаційного етапу полягала у формуванні системи знань майбутніх психологів щодо специфіки інклюзивної освіти, індивідуальних особливостей дітей та молоді з особливими потребами, особливостей взаємодії з батьками, вчителями, організації взаємодії між учасниками інклюзивної освіти та реалізовувалась проведенням лекцій в рамках психологічного гуртка («Особливості інклюзивної освіти»), «Психологічні особливості дітей та молоді з особливими потребами», «Напрямки психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами», «Форми та методи надання психологічної допомоги особам з особливими потребами», «Освітній гандикапізм: бар'єр у впровадженні інклюзивного навчання»), бесід (індивідуальних і групових), семінарів-тренінгів («Діти з особливими потребами в інклюзивному просторі загальноосвітнього навчального закладу»), «Доступність та безбар'єрність навчальних закладів для дітей-інвалідів», які проводились в рамках реалізації проекту Матра КАП «Право дітей з інвалідністю на доступну середню освіту» посольства Королівства Нідерландів),

Рис. 1. Психологічна модель формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти

відкритих занять, майстер-класів, презентації досвіду роботи, обговорення дискусійних питань, консультацій фахівців, круглих столів, диспутів, вирішення проблемних ситуацій, створенням інформаційних стендів, розробкою методичних рекомендацій, інформаційних буклетів.

Метою формувального етапу був розвиток професійно важливих якостей майбутніх психологів, що входять до складу компонентів особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти за допомогою тренінгової

програми, яка реалізовувалась з листопада по лютий 2012-2013 навчального року, та містила 17 занять по 1,5-2 години кожне. Заняття проводилися раз на тиждень у формі психологічного гуртка. Мета тренінгової програми полягала у створенні психолого-педагогічних умов для розвитку особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Завданнями програми були: збагачення знань, умінь та навичок майбутніх психологів щодо психологічного супроводу дітей та молоді в процесі навчання; сприяння усвідомленню власних особистісних якостей та характеристик; формування професійно-психологічної спрямованості; розвиток мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, до самовдосконалення; розвиток емпатійності; формування толерантної культури; розвиток навичок психологічної проникливості; розвиток здатності до саморегуляції, формування стресостійкості; оволодіння комунікативними вміннями та навичками; розвиток рефлексивності; підвищення сензитивності; поглиблення самопізнання. Програма містила психотехнічні вправи, групові дискусії, методи вирішення проблемних ситуацій, ігрові методи, проєктивний малюнок, медитативні техніки.

Мета закріплюючого етапу полягала у закріпленні отриманих знань, умінь, навичок в ситуаціях взаємодії з учасниками інклюзивної освіти на гуманістичних засадах, в процесі тьюторської, волонтерської діяльності, організації діяльності з батьками, вчителями, здоровими дітьми.

Створення ситуацій взаємодії на гуманістичних засадах відбувалося під час психологічної практики, де студенти мали змогу застосувати набуті знання, уміння та навички роботи дітьми та молоддю з особливими потребами; проведення благодійних акцій, свят (акція «Біла квітка», «Святий Миколай», «Новорічна казка»), для допомоги дітям та молоді з особливими потребами; організація привітання дітей з новорічними святами як в соціальних центрах, так і вдома; заходу «Помічник на день», в рамках якого студенти супроводжували дітей та молодь на прогулянках, до навчального закладу, долучали до різноманітних ігор, вправ.

Організація тьюторської, волонтерської діяльності забезпечувалась проведенням семінарів у вигляді круглих столів, де студенти ділились набутими знаннями, досвідом взаємодії з дітьми та молоддю з особливими потребами, вирішували проблемні питання; залучення студентів до організації допомоги дітям та молоді: допомога в навчальній діяльності (конспектування навчального матеріалу, консультації щодо виконання різних занять, допомога на уроках (парах), підтримка під час різних форм контролю тощо); транспортний супровід (до навчального закладу та в його межах дітей та молоді, що пересуваються на візочках, мають захворювання на дитячий церебральний параліч, слабозорих); домашній патронаж (відвідування на дому в разі необхідності, побутова допомога, консультації на дому тощо).

Після проведення формувального впливу у респондентів експериментальної групи виявлено позитивні зміни (якісні та кількісні) щодо підвищення рівнів сформованості компонентів особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Виявлено позитивні зміни у проявах особистісних якостей студентів (вони стали більш толерантними, здатними до емпатійних проявів, набули навичок психологічної проникливості та регуляції власних

емоційних станів, досвіду практичної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами). Водночас, у респондентів контрольної групи значущих змін не відбулося (таблиця 2).

Найбільш значущі зміни по закінченню формувального експерименту відбулися в поведінковому компоненті. Його показники (комунікативна компетентність, комунікативна толерантність) є найбільш динамічними, а тому легше і швидше піддаються розвитку за відносно короткий проміжок часу. Найменш значні позитивні зміни відбулися в когнітивному компоненті, розвиток якого вимагає більше часу у зв'язку зі змістом навчального плану та складністю механізмів його формування і функціонування. Зміни середнього ступеня вираженості має мотиваційно-почуттєвий компонент особистісної готовності майбутніх психологів.

Таблиця 2

Рівні сформованості особистісної готовності майбутніх психологів контрольної та експериментальної груп до та після формувального експерименту

Рівні розвитку	Експериментальна група n=28			Контрольна група n=28		
	До експерим.	Після експерим.	Різниця	До експерим.	Після експерим.	Різниця
Когнітивний компонент особистісної готовності						
Високий	5,4	8,2	2,8	4,3	5,4	1,1
Середній	29,5	50,5	21,0	32,2	31,4	-0,8
Низький	65,1	41,3	-23,8	63,5	63,2	-0,3
Мотиваційно-почуттєвий компонент особистісної готовності						
Високий	-	6,2	6,2	1,3	-	-1,3
Середній	44,2	62,3	18,1	41,2	42,4	1,2
Низький	55,8	31,5	-24,3	57,5	57,6	0,1
Поведінковий компонент особистісної готовності						
Високий	-	7,2	7,2	-	2,0	2,00
Середній	41,4	64,4	23,0	43,4	47,7	4,3
Низький	58,6	28,4	-30,2	56,6	50,3	-6,3
Особистісна готовність						
Високий	1,8	7,2	5,4	1,9	2,5	0,6
Середній	38,3	59,0	20,7	38,9	40,5	1,6
Низький	59,9	33,8	-26,1	59,2	57,0	-2,2

Встановлено, що для респондентів експериментальної групи вказана різниця до та після проведення формувальних впливів є статистично значущою ($p \leq 0,01$ за ϕ^* - критерієм Фішера). Натомість, у якісних та кількісних показниках досліджуваних контрольної групи до та після експерименту значущої різниці не відбулося ($p \geq 0,05$ за ϕ^* - критерієм Фішера), що свідчить про те, що відмінності результатів попереднього та підсумкового вимірювання в контрольній групі не є статистично значущими та в цілому не змінюють ситуацію щодо формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Отже, можна стверджувати, що авторська програма формування особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти майбутніх психологів експериментальної групи є ефективною щодо розвитку професійно-важливих якостей, необхідних для успішної взаємодії з дітьми та молоддю, що мають особливі потреби та може бути рекомендована до використання при підготовці майбутніх психологів.

Результати проведеного теоретичного і експериментального дослідження дозволили зробити загальні висновки та намітити шляхи подальшого вивчення проблеми.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, що виявляється у розкритті сутності і особливостей цього феномена, визначенні критеріїв, показників і рівнів його сформованості, побудові моделі формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, розробці та апробації програми розвитку професійно-значущих якостей майбутнього психолога.

1. Проблема готовності до діяльності розглядається з позиції функціонального (готовність як психологічний стан, що забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду) та особистісного (готовність як особистісне утворення, інтегративна стійка характеристика, що сприяє успішній діяльності) підходів. *Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти* – складне структурне утворення особистості, що ґрунтується на стійкій внутрішній мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти та характеризується наявністю сукупності професійно важливих якостей майбутніх психологів.

2. Структуру особистісної готовності складають *когнітивний* (знання про сутність психологічного супроводу дітей та молоді з особливими потребами, їх психологічні особливості), *мотиваційно-почуттєвий* (усвідомлене ставлення до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, здатність до емпатійних проявів, толерантності, емоційної стійкості, психологічної проникливості), *поведінковий* (соціальна компетентність, здатність до регуляції поведінки, встановлення та підтримки контактів, легкості, ініціативності в спілкуванні) компоненти.

3. Сформованість особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти характеризується наступними рівнями: *високий*, що виявляється у сформованості системи професійних знань; наявній мотивації, прагненні до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти; доброзичливому, терплячому ставленні до дітей та молоді з особливими потребами, адекватному сприйманні їх відмінностей; готовності до надання допомоги, здатності до співпереживання, психологічної проникливості, регуляції власних емоційних станів; спрямованості на взаємодію з іншими, відкритості, щирості у спілкуванні; наявності толерантних установок в спілкуванні й поведінці. *Середній* рівень сформованості особистісної готовності майбутніх психологів проявляється в обмежених, часто поверхневих професійних знаннях студентів; не достатньо розвиненій мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти;

епізодичній сформованості таких професійно важливих якостей, як емпатія, толерантність, емоційна стійкість, психологічна проникливість, комунікативна компетентність. *Низький* рівень сформованості особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти відзначається тим, що у студентів відсутня система професійних знань; не розвинена мотивація та прагнення до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти; не сформовані професійно важливі якості, що виражається в недоброзичливому, нетерпимому ставленні до дітей та молоді з особливими потребами, неадекватному сприйманні їх відмінностей, дратливості, нестійкості емоційних проявів, відсутності бажання взаємодіяти, допомагати іншим.

4. В звичайних умовах професійної підготовки майбутніх психологів до третього курсу переважає низький рівень особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, а випускників (бакалаврів і магістрів) – середній, що свідчить про неготовність психологів до роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами та необхідність створення відповідного психолого-педагогічного супроводу з розвитку досліджуваного феномена.

5. Модель формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти відображає три етапи роботи, мета яких полягає у формуванні системи знань щодо індивідуальних особливостей дітей та молоді з особливими потребами, специфіки інклюзивної освіти та психологічного супроводу в її умовах; розвитку професійно важливих якостей майбутніх психологів, що входять до складу компонентів особистісної готовності; закріпленні отриманих знань, умінь та навичок в ситуаціях взаємодії з учасниками інклюзивної освіти.

6. Реалізація авторської комплексної розвивальної програми з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти зумовлює позитивні зміни як у окремих компонентах, так і в рівнях сформованості особистісної готовності майбутніх психологів. Аналіз самозвітів студентів засвідчує підвищення знань щодо специфіки професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, здатності до емпатійних проявів, толерантності, емоційної регуляції, психологічної проникливості, соціальної компетентності, здатності до регуляції поведінки, встановлення та підтримки контактів, готовності до роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальша перспектива вивчення полягає у формуванні особистісної готовності майбутніх психологів до здійснення психологічного супроводу не тільки дітей та молоді з особливими потребами, а й осіб середнього та похилого віку, дослідженні особливостей особистісної готовності майбутніх соціальних педагогів, вчителів та вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Ярая Т.А. Підготовка майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями: стан та перспективи. – Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. Зб. статей. : Ялта : РВВ КГУ, 2011. – Вип. 31. – Ч.2. – С. 133-138.

2. Ярая Т.А. Професійна підготовка майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями як предмет психологічного аналізу // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. – № 3. – Одеса. – 2011. – С. 111-114.

3. Ярая Т.А. Чинники, що впливають на підготовку майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 7. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – (Серія «Психологічні науки») – С. 308-311 (ISSN 2078-2128).

4. Ярая Т.А. Методи виявлення рівнів професійної готовності майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Науковий вісник: збірник наукових праць, № 7-8. – Одеса. – 2011. – С. 62-68.

5. Ярая Т.А. Особливості усвідомлення майбутніми психологами особистісної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2011. – Вип. 34. – Ч.1. – С. 231-238.

6. Ярая Т.А. Структурна модель формування готовності майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Збірник «Психологічні науки: проблеми і здобутки» – Додаток 1 до № 2, том V (30) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2011. – С. 639-645.

7. Ярая Т.А. До питання змісту підготовки майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2012. – Вип. 37. – Ч.2. – С. 158-163.

8. Ярая Т.А. Аналіз навчальних програм професійно-орієнтованих дисциплін підготовки майбутніх практичних психологів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 31 / Редкол. : І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 517-521.

9. Ярая Т.А. Обґрунтування методів дослідження психологічних чинників готовності майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Гуманітарний вісник – Додаток 1 до Вип. 27, Том V (38) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2012. – С. 549-555.

10. Ярая Т.А. Специфіка розвитку компонентів особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: результати пошукового експерименту // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ КГУ, 2012. – Вип. 36. – Ч.2. – С. 269-279.

11. Ярая Т.А. Характеристика психологічного супроводу осіб з обмеженими можливостями // Горизонты образования: Научно-методический журнал. – Севастополь. № 3 (39), 2013. – С. 138-141.

12. Ярая Т.А. Процедура формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти / Гуманітарний

вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 1 до Вип. 31, Том V (47) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Гнозис, 2013. – С. 517-525.

13. Ярая Т.А. Експериментальна перевірка програми формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей : – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч.1. – С. 309-316.

Зарубіжне фахове видання:

14. Ярая Т.А. Личностная готовность будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования // Приволжский научный вестник. Научно-практический журнал. – № 1 (29). – 2014. – С. 113-118. (ISSN 2224-0179)

Матеріали конференцій та інші наукові видання:

15. Ярая Т.А. Деякі аспекти психологічного супроводу процесу навчання студентів спеціалізованих груп: досвід роботи Регіонального центру вищої освіти інвалідів // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: Тези доповідей. – К.: Університет «Україна», 2011. – С. 256-258

16. Ярая Т.А. Деякі аспекти формування психологічної готовності майбутніх практичних психологів до роботи зі студентами з обмеженими можливостями // Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації. Тези доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2012. – С. 288-293.

17. Ярая Т.А. Професійно важливі якості практичних психологів, що працюватимуть зі студентами з обмеженими можливостями // Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 січня 2013 р.). – Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 2013. – С. 128-130.

18. Ярая Т.А. Можливості використання активних методів навчання у підготовці майбутніх практичних психологів до роботи з особами з обмеженими можливостями // Педагогіка та психологія: традиції та інновації. Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 березня 2013 р.): – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2013. – С. 97-99.

19. Ярая Т.А. Діагностика показників та критеріїв готовності майбутніх практичних психологів до роботи з особами, що мають психофізичні порушення // «Психолого-педагогічні виклики сучасності: шляхи розв'язання та новітні перспективи»: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (м. Одеса 5-6 квітня 2013 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2013. – С. 26-29.

20. Ярая Т.А. Теоретичні основи програми формування готовності майбутніх практичних психологів до роботи з особами з обмеженими можливостями // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 29, Том II – К. : Гнозис, 2013. – С.165-171.

21. Ярая Т.А. Організаційні форми підготовки майбутніх практичних психологів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу Zbiór raportów

naukowych. „Aktualne problemy w współczesnej nauce”. (28.06.2013 – 30.06.2013) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2013. – 88 str. – Str. 66-69.

АНОТАЦІЇ

Ярая Т.А. Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2014.

У дисертації представлено теоретичний аналіз наукових підходів до дослідження проблеми готовності майбутніх психологів до професійної діяльності. Визначено зміст, структуру (когнітивний, мотиваційно-почуттєвий, поведінковий компоненти), критерії, показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Експериментально виявлено особливості сформованості професійно важливих якостей особистості (емпатії, толерантності, емоційної стійкості, психологічної проникливості, комунікативної компетентності), що входять до складу компонентів особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти та переважання низького і середнього рівнів на всіх етапах.

На основі створеної моделі формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти теоретично обґрунтована і апробована розвивальна програма з формування особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Доведено необхідність її впровадження в процес підготовки майбутніх психологів.

Ключові слова: особистісна готовність, майбутній психолог, інклюзивна освіта, професійна діяльність, структура особистісної готовності, емпатія, толерантність, психологічна проникливість, комунікативна компетентність, емоційна стійкість.

Ярая Т.А. Личностная готовность будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена проблеме личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования. В работе представлен анализ научно-теоретических взглядов на изучение проблемы личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности. В основу исследования заложено предположение о том, что личностная готовность будущего психолога к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования имеет свою специфику, которая определяется сформированностью таких профессионально важных качества как эмпатия, толерантность, эмоциональная устойчивость,

психологическая проницательность, коммуникативная компетентность, а актуализация личностной готовности возможна в условиях целенаправленного психологического сопровождения процесса подготовки психологов, содержащего как специальные знания, так и развитие профессионально значимых качеств.

Выделены основные компоненты личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования: когнитивный, который конкретизируется в познавательных качествах психологов, мотивационно-чувственный – в отношении личности, поведенческий – в поступках будущих психологов.

В эмпирической части исследования описана процедура подбора методик диагностики уровней сформированности личностной готовности будущих психологов. Выделены критерии показатели и уровни (высокий, средний, низкий) сформированности компонентов личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования. Представлены результаты диагностики компонентов личностной готовности будущих психологов, которые показали недостаточный уровень сформированности личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования.

Разработана модель формирования личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования, которая позволила выделить основные этапы, психолого-педагогические условия и средства формирования этого феномена.

На основе разработанной модели теоретически обоснована и апробирована комплексная развивающая программа, направленная на формирование личностной готовности будущих психологов к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования путем развития профессионально важных качеств, апробация которой подтвердила предположение о том, что личностная готовность будущих психологов – сложное структурное образование личности, которое актуализируется при условии целенаправленного внедрения психологического сопровождения процесса подготовки психологов.

Ключевые слова: личностная готовность, будущий психолог, инклюзивное образование, профессиональная деятельность, структура личностной готовности, эмпатия, толерантность, психологическая проницательность, коммуникативная компетентность, эмоциональная устойчивость.

Yaraya T.A. Personal readiness of the future psychologists for professional work in terms of inclusive education – Manuscript.

The dissertation for receiving of the scientific degree of the candidate of psychological sciences on the specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – The National pedagogical university named after MP Drahomanov. – Kyiv, 2014.

Theoretical analysis of scientific approaches to the research of the problem of the preparedness of the future psychologists for the professional activity is introduced in the dissertation. The content, structure (cognitive motivation and sensual, behavioral components); criteria, and performance level (high, middle, low) formation of the personal preparedness of the future psychologists for the professional activity in terms of inclusive education are defined.

Peculiarities of the formation of professionally important qualities of the personality (sympathy, tolerance, emotional stability, psychological insight, communicative competence), that are included into the composition of the components of the peculiar preparedness of the future psychologists for the professional activity in terms of inclusive education and the prevalence of low and medium levels at all stages are exposed experimentally.

On the basis of the established model of the personal preparedness of the future psychologists for the professional activity in terms of inclusive education the development program on formation of the personal preparedness of the future psychologists for the professional activity in terms of inclusive education had been theoretically substantiated and tested. The necessity of its introduction into the process of training of the future psychologists is proved.

Keywords: personal readiness, future psychologist, inclusive education, professional activity, the structure of personal readiness, empathy, tolerance, psychological insight, communicative competence, emotional stability.